

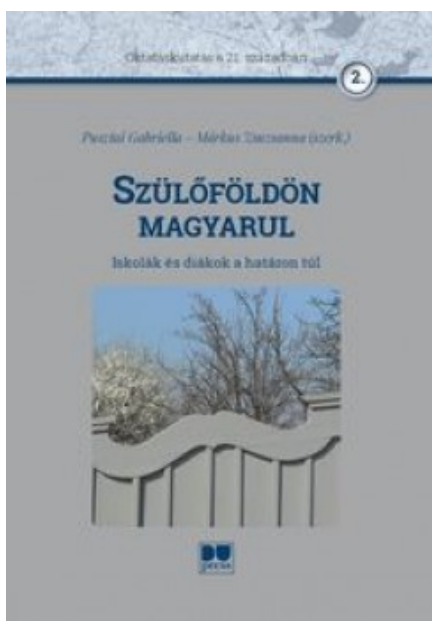
igen hamar átültethették a magyar oktatási rendszerbe. Nem véletlen, hogy az első magyar természettudósok mind református papok voltak, sőt a hazai természettudósok második és harmadik nemzedéke is kapcsolatban volt a nagy református kollégiumokkal. 1577-ben adták ki az első magyar nyelvű aritmetikát Debrecenben, amely majdnem száz évig tankönyvül szolgált az egész ország számára. Ezek csak kiraga-

dott példák a könyvben felsoroltak közül, melyekre méltán lehet büszke Debrecen, amely a magyar művelődés történetében évszázadokon keresztül hazánk szellemi fővárosa volt.

Végh László

fizikus, ny. tud. főmunkatárs,
MTA ATOMKI, Debrecen

Szülőföldön magyarul: Iskolák és diákok a határon túl
Pusztai Gabriella és Márkus Zsuzsanna (szerk.)
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 334 oldal

A kötet az *Oktatáskutatás a 21. században* című sorozat 2. kötete. 19 terjedelmes írást tartalmaz 23 szerző tollából; középpontjában a határon túli iskolák, a magyar

nyelv, az oktatás állnak. 8 határon túli intézmény (a nagyváradi Emanuel Egyetem, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, az Újvidéki Egyetem, a Román Oktatási Minisztérium, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Regionális Tudományos Társaság, Szabadka) 12 szerzővel képviselteti magát, míg 4 hazai intézmény (a Debreceni Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, az Eszterházy Károly Egyetem, az MTA Társadalomtudományi Központ) 11 kutatójának munkája gazdagítja a szerzői választékot.

A határon túli négy nagy régióban (Kárpátalja, Erdély, Felvidék, Délvidék) közismerten rendkívül bonyolult a magyar nyelvű oktatás helyzete, a felmerült nehézségekre adott válaszkísérletek úgyszintén. A *Szülőföldön magyarul* ezt a képletet

állítja a középpontba, természetesen mindig az adott Kárpát-medencei ország teljes (többségi) oktatási rendszerébe beágyazva. Mint ahogy az *Előszóból* megtudjuk, az elmúlt bő két és fél évtizedben a kisebbségi közösségek oktatási intézményekért folytatott harcának eredménye az intézményrendszer vertikális és horizontális kibővítése. A folyamat nem csak egy „belső hajtóerők által motivált kisebbségi társadalmi törekvés”, hanem az adott ország aktuális oktatáspolitikája által nyújtott lehetőségeivel is él. Az utóbbi bizonyos oktatáspolitikai helyzetekben segítheti, más környezetben éppenséggel gátolhatja az anyanyelvi tanuláshoz való jog érvényesülését. Az oktatási rendszer megújulása mindenhol 1990 táján kezdődött, szinte azonos időben. Az eredmények viszont eltérnek a vizsgált régiókban, attól függően, hogy melyik többségi kultúrának milyen az aktuális oktatáspolitikája, azaz hogyan is viszonyul a kisebbségi jogokhoz. Ezt a bonyolult képet próbálják a kötet szerzői-kutatói árnyaltan bemutatni.

A négy számottevő magyar kisebbségű ország (Ukrajna, Románia, Szlovákia, Szerbia) mindegyike más-más oktatáspolitikával, kisebbségjog-kezeléssel rendelkezik, de abban az összes határon túli iskola egyetért, hogy a négy többségi társadalom eltérően, ám előszeretettel nyúl az asszimilációt kényszerítő módszerekhez, és ez iskolák esetében különösen hatékony tud lenni.

A kötet három nagy részből („fejezetből”) áll, amelyek mindegyikében a szerzők hármás szempontrendszert érvényesítenek:

1) az oktatás szempontjából a gyermek a legfontosabb (és ezen a téren drasztikus csökkenés tapasztalható);

2) az anyanyelvnek kiemelt szerepe van; az egyházi szerepvállalás különösen fontos;

3) nem téveszthető szem elől az identitásőrzés, minthogy az iskola identitásformáló funkciója döntő fontosságú a kisebbségi létben.

Ezek a célok nem pusztán a deklaráció szintjén fogalmazódnak meg a tanulmánykötetben. Képet kapunk a jelenről, és azon túl a szerzők a nehéz összefüggésrendszer múltbeli gyökereit is igyekeznek feltárni, mi több, a jövőbeli következményeket is elképzelni. A tanulmányok nagy része vagy empirikus felmérésen alapul, vagy statisztikai adatokat elemez, de van olyan is, amely oktatáspolitikai szempontból közelíti meg a vizsgált kérdéskört.

A kötet három „fejezete” a könyvön végighúzó gondolati haladást is jelez: *Mérlegen, Tehetség és felelősség, Új utakon*. Az első rész (*Mérlegen*) átfogó értékelést ad a határon túli magyar közösségek oktatásügyi helyzetéről, és elsősorban az intézményi kínálatra valamint az intézményválasztás összefüggéseire koncentrálnak. Ebben a blokkban kapott helyet a debreceni Bán Gergely Károly írása, amely a két világháború közötti földrajzoktatást vizsgálja igen rendhagyó mó-

don, éspedig úgy, hogy a tananyag tartalmára, tankönyvbeli megjelenítésére és az oktatási módszerekre fókuszál. A *Tehetség és felelősség* c. blokkban szereplő munkák jellemzően empirikus elemzésre épülő tanulmányok, melyek a vizsgált Kárpát-medencei felsőoktatási intézmények szerepére és lehetőségeire koncentrálnak. A harmadik tömb (*Új utakon*) a régiók dinamikusan változó oktatási rendszereinek aktuális kihívásait teszi nagyító lencse alá.

A kötet pozitívuma, hogy nincsenek zavaró átfedések, a sokszínű megközelítés és a nézőpontok ütköztetése dinamikussá teszi a gondolatvezetést. Átfogó kép rajzolódik ki a négy régióról. A *Szülföldön magyarul* kilenc tanulmányt szentel a partiumi, illetve az erdélyi helyzetnek; sajnálatos módon, a Vajdaság és Felvidék mindössze egy-egy (igaz, nagyon értékes és informatív) munkával képviselteti magát. Örvendetes viszont, hogy hangsúlyosan, öt tanulmánnyal jelenik meg a kárpátaljai régió az oktatási helyzet széles skálán mozgó elemzésével, meglehetősen széles kárpátaljai magyarság a határon túli magyarság egészét tekintve, számszerűen a legkisebb (Ukrajnában a 2001-es adatok szerint 156 600 magyar élt, jellemzően Kárpátalján¹). Azért örvendetes körülmény ez, mert nem is várható el az összeállítástól, hogy minden esetben a kisebbségi létszámá nyoknak feleljen meg az egyes magyar népcsoportoknak szentelt tanulmányok száma. Ez a Partium és

Erdély esetében, ahol a legnagyobb lélekszámú magyar lakosság él, ugyan megvalósul, (a 2011-es román népszámlálás adatai szerint 1 227 623 magyar nemzetiségű állampolgár él Romániában), a felvidéki és a vajdasági magyarság viszont alulreprezentált (Szlovákiában, ugyancsak 2011-es hivatalos népszámlálási adatok szerint, 458 467 állampolgár vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A délvidéki magyarság számát 251 136 főben határozta meg a 2011-es statisztika). Más kérdés azonban, hogy mindegyik határon túli régióban lassú, de folyamatos népességfogyás mutatható ki, és ezt mindegyik tanulmány kiemeli.

A kötet tanulmányait a négy régió szerinti csoportosításban ismertetem. Az *Erdélyről és a Partiumról* nyújtott leírásokban hangsúlyosan jelenik meg a magyar nyelvű felsőoktatás. Pálfi József egyetemstörténete (Huszonöt esztendő és ami mögötte van) bemutatja a Partiumi Keresztény Egyetem mérföldköveit, kitérve a keresztény hit és erkölcsiség megjelenésére a küldetésnyilatkozatban. Ehhez az intézményhez és az egyházi felelősségvállaláshoz kapcsolódik Flóra Gábor munkája (Egyházi felelősségvállalás és felsőoktatási intézményi identitás kisebbségi helyzetben), amely – középpontba állítva a keresztény identitást, ahol a keresztény értékrend érvényesülése az egyik központi cél – a „templomokkal körbevett iskola” ökumenikus nyitottságát is kiemeli. Hangsúlyozza a humánerő-

forrás-kérdést is: a Debreceni Egyetem kulcsszerepet töltött és tölt be ezen a téren, bár, napjainkban már nagyobb mértékben tud saját erőforrásból fejleszteni az intézmény. A Partium még egy, különösen érdekes kutatással képviselteti magát: Bernáth Krisztina (A hallgatók tanulási attitűdje a Partium régió felsőoktatási intézményeiben) a HERD-projektben megvalósuló kvalitatív, kérdőívalapú keresztmetszeti kutatást mutatja be, melyben a felsőoktatásban tanulók hallgatói attitűdjét vizsgálták. A rendkívül izgalmas kérdéskör, a tanulási attitűd-faktorok meghatározása pedig útmutatóként szolgálhat a jövő tanulás-szervezésében.

Az erdélyi felsőoktatási helyzetképet a Babes-Bolyai Egyetemen foglalkozó tanulmányok tovább árnyalják. Szabó-Thalmeiner Noémi (Tanítás felsőfokon, avagy felsőfokú óvodapedagógus- és tanítóképzés a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen) és Stark Gabriella Mária (PADI-s pedagógusjelöltek) tanulmányai a BBTE Pedagógiai és Alkalmazott Didaktikai Intézet és a Pszichológiai és Neveléstudományi Kar többfázisú kutatásaival foglalkoznak, a posztliceális formától a főiskolai szintig, négy oktatási helyszínen. A várakozással ellentétben mindkét munka pozitív eredményekről számol be, ugyanis a vizsgált helyszíneken a pedagóguspálya szívesen választott tevékenység. A pozitív zárás mellett azonban az olvasóban hiányérzet is marad: az összegzések az eredmények bemu-

tatásán túl általánosságokban mozognak, nem fogalmazzak meg továbblépési lehetőségeket. Veres Valér (A romániai magyarok oktatási esélyegyenlőtlenségei és a felsőoktatási expanzió a népszámlálások alapján) az erdélyi magyar felsőoktatási expanzióval foglalkozik. Népszámlálási adatokat és az Országos Statisztikai Intézet forrásait elemezve sajátos magyar nyelvi felsőoktatást modellez, vizuálisan is szemléltetve az erdélyi helyzetképet. Összegzésében objektíven fogalmaz: bár a magyar beiskolázottak száma fokozatos növekedést mutat, az esélyegyenlőtlenségek a román-magyar viszonylatban máig megmaradtak, még akkor is, ha a magyar kisebbségpolitikai törekvések nem voltak hiábavalók.

A felsőoktatás speciálisabb kérdésköre mellett az *erdélyi magyar közoktatás* is megjelenik, egyrészt általános megközelítésben, másrészt az előkészítő osztályok reformjának hatásában, harmadrészt a szakképzés vonatkozásában. Murvai László (Román Oktatási Minisztérium) az erdélyi magyar közoktatás néhány sajátos jellegzetességéről értekezik: törvénykezés, az iskolahálózat és a beiskolázás mutatói, az oktatás szervezésének tartalmi vonatkozásai. A történelmi beágyazás nagy meritésű: nem csak a jelenlegi helyzetet taglalja, hanem a Trianoni diktátum utáni időszakról kezdve felvázolja a kisebbségi oktatás szabályozását, a tanügy"szocialista" átalakítását (és annak a magyar kisebbségre gyakorolt hatását), az

új, 1989 utáni hatalom törvénykezési gyakorlatát. Részletes statisztikáiban jól érzékelhetően körvonalazódik az erdélyi magyar közoktatás; alapvetően objektív hangvétellel, csak itt-ott találkozunk burkolt, a valóságot is híven tükröző, a választ is sugalló kérdésfeltevéssel, ám a helyzet tragikomikumát mégis érzékeltető (a Ionesco abszurd világához hasonlító) modorban.

A Székelyföld mint Erdély tömbmagyarságát képviselő terület is önállóan jelenik meg Mandel Kinga Magdolna tanulmányának köszönhetően (Az előkészítő osztályok reformjának közvetlen és közvetett hatásai Székelyföldön). Mandel rendkívül színes módon, jó stílusban, néhol kifejezetten humorosan tálalja a kérdést. Az erdélyi régió számomra különösen érdekes és izgalmas témája a szakképzés: Bíró A. Zoltán—Bodó Julianna közelítése sok szempontú, tárgyilagos, a szakképzés kisebbségi jellegének fenntartása mellett érvelő. A részletesen adatoló, pusztán a helyzetre összpontosító tanulmány viszont nem fogalmaz meg összegezést, és így hiányérzet marad az olvasóban.

Örvendetes, hogy a kötetben Kárpátalja oktatási rendszerének több szintje is megjelenik, az óvodától a doktorandusz-képzésig. Orosz Ildikó (A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás helyzetéről és minőségéről) Ukrajna két és fél évtizednyi, sokszor követhetetlen oktatáspolitikáját igyekszik követni, igen bátran, kritikusan és élesen. Nem

hiányozhatnak tanulmányából a kárpátaljai sajátosságok: többszörös ország-váltás a múltban, politikai diszkrimináció, kollektív bűnösség, az ukrán nemzetállam alakulása, az ukrán identitás erőltetése. Kiemeli az anyanyelvi oktatás-polémiát, egyértelműen summáz: Ukrajnában a kárpátaljai magyarság kétséget kizáróan vesztes népréteg. Jövőbe mutatóan összegez, ötletekkel szolgál az innovatív továbbgondoláshoz. Üdvös lenne, ha az illetékes ukrán oktatáspolitikusok is elmélyednének ebben a tanulmányban.

Pecsora Krisztina (Eszterházy Károly Egyetem) a kárpátaljai magyar tanulókról nyújt fájdalmas láttelelet. A kisebbségi helyzetben lévő magyar tanulónak három lehetősége van: az integráció (kétnyelvűség), az asszimiláció (egynyelvűség = államnyelv) és a szegregáció (egynyelvűség = anyanyelv). A tanulmány minden szegmense az ukrán nyelvpolitika erőszakos asszimilációs törekvéseivel szembesít. Papp Z. Attila a kárpátaljai doktorandusz-hallgatók motiváltságára fókuszál. A „Tudományos hazaszeretet”- terminus lényege, hogy ezen a doktoranduszok körében meghatározóvá vált a kisebbségi származás. Nánási-Molnár Anita—Séra Magdolna szerzőpáros az óvodai és iskolaválasztási motivációkkal foglalkozik: másodelemzésekkel igazolják a tannyelv és identitás összefüggéseit, az etnikai identitás és a magyar óvoda/iskola minősége közötti statisztikailag szignifikáns relációkat. Fónai Mihály és Cséke

Katalin kutatásainak vizsgált közössége a „kisebbségek kisebbsége” – rendhagyó módon és dicséretesen – a kárpátaljai romák. Kiemelik a roma fiatalok felemelkedésében, kutatásokkal alátámaszthatóan, döntő szerepet játszó vallásosságot. A vallásosság hozzájárul az önfogadáshoz, a gondolkodásmód megváltozásához, és az identitást átstrukturálva, marginális identitást alakít ki. Fónai és Cséke részletesen foglalkoznak a különféle szervezetek, alapítványok munkájával is, táblázatokkal, fotóanyaggal szemléltetve az ott folyó igen értékes munkát.

A szerbiai magyarság oktatási helyzetképe egyetlen, igen értékes tanulmánnyal jelenik meg a kötetben. Gábrity Molnár Irén (Újvidéki Egyetem) munkája a szerb oktatási térben helyezi el a vajdasági magyarságot; az esélyegyenlőségekkel, a tanulmányi célú migrációval, a munkaerőpiaci elvárásokkal foglalkozik, és empirikus kutatási eredményeken keresztül számol be a kisebbségi szakemberek elhelyezkedési lehetőségeiről. Kiemeli azt is, hogy Szerbiában önálló magyar egyetem nem működik. Tanulmányának nagy pozitívuma, hogy a helyzetfeltáráson túl konkrét javaslatokat is megfogalmaz, melyek igen hasznos iránymutatásul szolgálhatnak az oktatáspolitikusoknak és oktatásszervezőknek.

A felvidéki magyar középfokú intézményekről és azok magyar végzős diákjairól is csak egyetlen tanulmányban olvashatunk. Morvai Tünde (Középpontban a közép-

kelet-szlovákiai, magyar tanítási nyelvű középfokú intézmények végzős diákjai) kvantitatív és kvalitatív kutatásai eredményei azt (is) bizonyítják, hogy a magyar tanítási nyelvű felsőoktatás képzési kínálatbővülésének köszönhetően, csökkent az érdeklődés a magyarországi intézmények iránt; a Kassa, Eperjes regionális felsőoktatási térség egyre vonzóbb a diákok számára. A romló demográfiai adatok mellett növekedni látszik a hallgatói létszám, és ez pozitívumként értékelhető, de az államnyelv ismeretének szükséges volta itt is hangsúlyos szerepet tölt be az iskolaválasztásban.

A *Szülőföldön magyarul* tanulmányaiban tehát régiós szerkezetet ismerhetünk fel, amit további kutatási eredményekkel árnyal két átfogó tanulmány, melyek széles európai és Kárpát-medencei közelítésben foglalkoznak a kisebbségi felsőoktatással. Takács Zoltán (Regionális Tudományos Társaság, Szabadka) európai kitekintéssel vizsgálja a kisebbségi oktatást, konszolidációs, reformista-alternatív és oktatáspolitikai szempontból (különös tekintettel Európa keleti részére). Az intézménytörténeti fejezetek, az intézménylétesítési (lokális társadalmi, politikai akaratbeli) feltételek felsorolásának és elemzésének azt a tanulsága, hogy a kisebbségek nem csak világszerte, hanem Európában is alulreprezentáltak a felsőoktatási képzésben, noha, nyomatékosítja Takács: az egyetem a nemzetépítés egyik legfontosabb eszköze. Ha viszont eb-

ből indulunk ki, akkor lehet, hogy nem is véletlen az alulrepresentáltsági helyzet? A Pusztai Gabriella—Márkus Zsuzsanna debreceni szerzőpáros az ezredfordulón, a Debreceni Egyetemen indult kutatás eredményeit prezentálja. A debreceni projekt az anyaországon belüli és országhatárokon túli empirikus oktatáskutatással kezdődött, és egyre kiterjedtebbé vált (13 felsőoktatási intézmény \approx 1750 hallgató). Alapkérdésük: következhet-e a kisebbségi létből olyan, a Magyarországhoz viszonyított egységes eltérés, melynek alapján a határon túli magyar anyanyelvű oktatási intézménybe járó fiatalokat egységes csoportnak lehetne tekinteni? Az eredmények nem mutatnak egységes képet; mi több, fontos különbségek rajzolódnak ki, melyek háttérben (többek között) a számarány, a társadalmi-demográfiai helyzet, a településszerkezet, a nyelvhasználat, stb. húzódik. A kutatás egyik érdeme, hogy John Ogbu kulturális-ökológiai elméletét veszi alapul, amely különbséget tesz az asszimilációs célú bevándorlók és az identitás megtartásában érdekelt őshonos kisebbségek között. Ily módon a kutatók világossá tették: a Kárpát-medencei magyar lakosság őshonos kisebbség, ezért az anyanyelvhasználati jog országhatároktól és a többségi nyelvektől függetlenül mindenütt megilleti őket. A tanulmánykötetből ezzel szemben az derül ki, hogy az egyes országok oktatáspolitikája eltérően határozza

meg és alkalmazza a kisebbségi jogokat.

Az olvasó előtt ellenkező irányú, *egymásba fordított kettős kulturális-asszimilációs spirál* rajzolódik ki: magyar nézetből lefelé halad (szűkülnek a lehetőségek), a többségi kultúra szemszögéből pedig felfelé mutat (eredményt hoz az asszimilációs nyomás).

Összegzésként elmondható, hogy a *Szülőföldön magyarul* kiváló munka, melyet szakemberek és érdeklődő olvasók egyaránt haszonnal forgathatnak. Jó az egyes fejezeteken belüli kohézió, és a tudományosságot szavatoló hivatkozási rendszer, valamint a hivatkozott irodalomjegyzék. Az egymást követő, kiegészítő, egymásra reflektáló tanulmányok szinte sodorják az olvasót. Az összeállítás legfontosabb tudományos hozadéka, hogy együttműködő tudományos műhelyek formálódtak benne; az elemző vizsgálatok fényében felerősödött a témában az országhatárokon átnyúló párbeszéd, mely általában is sokat ígér a téma kutatásának jövőjét illetően, konkrétan az itt olvasható eredmények egyúttal újabb kutatások kiinduló pontjai lehetnek.

Dani Erzsébet

könyvtár-informatikus,
egyetemi adjunktus,
Debreceni Egyetem

¹A határon túli magyarság, létszámára vonatkozó adatok: Gyémánt Richárd, Katona Tamás (szerk.): Demográfia, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.